

БІБЛІОГРАФІЯ.

Борис Грінченко. Перед широким світом. стр. 317. У Київі. 1907.
ц. 1 карб.

Під таким заголовком д. Грінченко, досить відомий в українській літературі письменник, видав збірник своїх статей, які, на думку автора, характеризують «кілька моментів» культурно-національної свідомості нашого народу. При цих моментах, заявляє автор, «я був сам і бачив, як серед великої ворожої темряви помалу починала відгортатися вікова завіса і з-за неї виривалися перші проміння». Ілюстрації, подані автором, до пізнання цих моментів поділено в книзі на два розділа: в першому згруповано фактичний матеріал, котрий мусить характеризувати, як ставляться по наших селах до книги селянє. Відповідно до цього матеріалу він має й заголовок: *Книга на селі*. Тут подано відомості про читання селянам і самими селянами таких наших письменників: Мордовцева, Кропівницького, М.-Вовчка, Г. Барвінова, Кузьменка, Номіса, Ів. Левицького, Мирного, Квитки-Основ'яненка, Ол. Стороженка, Ів. Котляревського, Гулака-Артемовського, Гребінки, Глібова, Макаровського, Руданського, Куліша, Шевченка та ін. Крім того уміщено в цьому ж таки отділі відомості про читання селянам і селянами де-яких історичних книжок, а також про три твори світової літератури: «Антігону» Софокла, «Вільгельма Телля» Шіллера і «Демона» Лермонтова. Другий розділ містить в собі почасти фактичний і, до речі сказати, досить убогий матеріал про українські театральні вистави на селі, почасти ж теоретично-публіцистичні замітки про те, яким мусить бути театр. Не обмежуючись подаванням

одного тільки фактичного матеріалу, д. Грінченко пояснює його, робить на підставі поданих ним відомостів певні висновки, характеристики і виступає не тільки регистратором фактів культурного розвитку наших мас, але й публіцистом, а подекуди і літературним критиком, особливо-ж публіцистом. Велика частина праці д. Грінченка присвячена властиво публіцистиці, а серед неї головне місце займають уваги і міркування автора про той напрям, якого мусить триматись українська інтелігенція в своїй культурній роботі, або—загальніше—про дальший напрям української науки і культури. Питання це, як знаємо, першорядної важливості, але з праці д. Грінченка ми не бачимо, щоб він опанував ним як слід і сказав щось нове і переконуюче науковими аргументами.

Констатуючи ненормальний напрям «в інтелектуальній роботі трохи чи не всіх європейських народів, а по частині і в нашій українській», ненормальності якого виявляється в тому, що «інтелігенція, думаючи їй роблючи, думає їй робить про себе їй на себе... не дбаючи про масси, а рахуючи тільки на людей свого кола...»,—автор каже, що «могло б бути їй інакше», що напрям розвитку в науці і культурі міг би відбуватись і іншим шляхом, більш корисним для широких мас народу. І на доказ можливості такого напрямку автор наводить приклад з життя старої Греції. «Адже старий грецький драматург, пишучи свою драму, грецький скульптор, роблячи свою статую, вони ж завсігди рахували на широкі маси... і ми бачимо, що Есхіл, Софокл, Арістофан говорили не до вибраної тільки купки людей, а до тих народних мас, які під осяйним небом Еллади ловили чуйним ухом кожне слово укоханих письменників» (стр. 6). Приклад, наведений д. Грінченком, цілком недотепний. І Софокл, і Арістофан, і Есхіл ніколи «не рахували на широкі маси», принаймні в тім розумінні слова, як тепер. «Під осяйним небом Єлади ловили чуйким ухом кожне слово укоханих письменників» тільки упривильовані класи грецького громадянства, аристократія, вояки, буржуазний демос то що. Щож до широких мас народних, то вони позбавлені були тієї втіхи, про яку так поетично говорить автор. Вже за тих часів грецької історії, про які згадує д. Грінченко, по всіх грецьких республіках існував інститут рабства, і ті, що належали до цього інститута,—а це були численні *massi*, — не могли взяти активної участі ні в створенню науки, культури, ні зазнавати від неї тієї інтелектуальної втіхи, яка випадала на долю упривильованих груп грецького громадянства. В літер-

ратурних творах Есхіла, Софокла і Арістофана ми не знайдемо ві одного натяку на те, що вони рахували на масси, просто через те, що кріпацьке становище цих масс вважалось за нормальне, природне і незмінне. Од такого погляду не могли одмовитись навіть геніальні люди того часу, як от приміром Платон, Арістотель; перший в своїй знаменитій „Республіці“ — що являється нічим іншим, як ідеалізацією аристократичного ладу Спарті, признає необхідність в державних цілях рабства, другий в своїй „Політії“ просто заявляє: „природа творить одних людей для свободи, других—для рабства“. Таким чином, визнаючи соціальну нерівність ріжних груп громадянства, філософи і письменники старої Греції і в своїй культуртрегерський діяльності ніколи не були такими демократами, якими маює їх д. Грінченко. Само собою зрозуміло, що і напрям науки і культури вже за тих часів містив в собі ненормальний елемент, і провалля між аристократією-інтелігенцією і масами вже й тоді було дуже глибоке. Та й не могло цього провалля не бути, бо воно залежало не од доброї волі письменників того часу, а од причин соціального порядку: від класового поділу громадянства на групи, який, обхоплюючи собою всі боки життя, надавав класовий характер проявам його і в сфері науки і в сфері літератури, культури, творчості і т. д. Таким чином, категорична заява д. Грінченка, що з напрямком науки і культури „могло б бути й інакше“, не відповідає історичній дійсності. Очевидно, далі, що як напрям в розвитку громадянства на певні соціальні групи не зупинився, а прямує все далі, виконуючи все більше соціальне провалля між ріжними групами громадянства, то й напрям в розвитку науки, культури буде стояти в залежності від соціальної структури громадянства. Українське громадянство не є висмок, а через це і напрям в розвитку української науки буде містити в собі певний ненормальний і небажаний в інтересах соціально-покривденнях груп нашого громадянства елемент. До якого часу стоятиме справа так, на це може бути де-кілько відповідів, над якими ми спиняємося не будемо, але всеж таки мусимо зазначити, що та добра воля української інтелигенції, до якої апелює д. Грінченко, щоб піднести українську людність з боку культури, освіти і т. и., в значній мірі буде залежати од певних матеріальних об'єктивних умовин, од рівня політичного і національного розвитку її, од класової самосвідомості і розуміння нею тенденцій в соціальному розвитку українського громадянства. Про всі ці об'єктивні умовини автор нічого не згадує, а че-

рез це і всі його заклики да роботи на користь масс мають ідеалістично-платонічний характер і не зможуть ні задоволити, ні дати переконуючих конкретних директив для діяльності свідомого своїх обовязків активного члена українського громадянства. Для того щоб працювати на користь широких народніх мас, треба знати, яким шляхом йти до цього, на що звертати увагу в своїй діяльності, на які струни вдаряти, щоб збудити їхню свідомість, викликати їх на живу акцію і запалити в іхніх серцях полумя світа і знання. На превеликий жаль той фактічний матеріал, який умістив д. Грінченко в своїй книзі, не дає бажаної повної відповіді на ці запитання і, користуючись ним, як ілюстраціями для характеристики тих «кількох моментів, як серед великої ворожої темряви помалу починала відгорталися завіса і з-за неї виривалися перші пвоміння», ми не можемо уявити, в яких саме пунктах скоріш всього відгорталася ця завіса, і які проміння ховала за собою. Дуже може бути, що тут треба винуватити не самого Грінченка, а обмаль літературного українського матеріалу, з яким приступав він, разом з д-ю Загірнею, до просвітної роботи на селі. Але факт залишається фактом: картина села з його тяжким, безпросвітним життям, з його невмирущою надією на крашку будучність, на той світ, який засяє по темних хатах, змальована д. Грінченком не повно, а іноді просто неправдиво.

Перш усього ми не можемо погодитись з де-якими рисами тієї картини села і селянських інтересів, як їх має сам автор в гл. «Кілька слів на початок». Так, напр., кажучи про заробітки селян на шахтах, автор зауважує, що молодіж ходила туди, крім того, що її тягли матеріальні злідні, ще й через те, що заробіток на шахтах «давав змогу повеселитися, погуляти»... «Тільки цю «культуру», повну горілчаного духу й цінізму, і приношено з шахт, ніяких інших культурних впливів не було» (стр. 9). Це, звичайно, вигадка, бо з історії визвольничого руху останніх років ми бачимо, що робітники тих самих шахт брали живу участь у ньому, виявляючи цим і певний політичний розвиток, і певну класову свідомість, і певне бажання брати участь в державній творчості. Хай цей розвиток шахтного пролетаріату виявився на скількісно років пізніше, але де не значить, що тоді коли здібувався мало не що-денно з робітниками на шахтах д. Грінченко, вони були тільки п'яницями та роспушниками. Колиб уважайш, пильніше приглядався д. Грінченко до робітничого життя на шахтах, він побачив би не тільки негативні боки його. А колиб він умів ро-

зуміти факти громадського життя в певному соціологичному світі і краще уявив собі ідею еволюції, прихильником котрої вистуває, він би тоді певно згодився, що й та політична акція, в якій жваву участь брали робітники з шахт, перш ніж виявилася, фіксуватись, приняти реальні форми, мусила перебувати де який час в ембріональному становищі, мусила пережити перші стадії свого зросту і визрівання, а до того ж не десь в абстракції, в емпіреях, а в мозкові, в душі кожного робітника. Само собою зрозуміло, що робітники з того села, про яке каже д. Грінченко, не можуть бути вилемком. Вже одне те, що ці робітники на шахтах працюють спільно, разом відчувають тягар того економічного становища, в яке вони попали, разом терплять від економичної експлоатації своїх хазяїнів, мусило спиняти їх увагу над цими реальними і дошкульними фактами соціально-економичної нерівності, а далі узагальнювати ці факти і робити з них певні висновки. В решті все це збуджувало їхню свідомість, і класову, і, звичайно, культурну. Певна річ, що підвищення і фіксування свідомості села, з яким вони звязані тисячами інтересів, не могло, отже, не мати певного культурного впливу на селян. Це так природно, логично, і треба тільки дивуватись д. Грінченкові, що він не зауважив того, що мало місто в життю і культурному розвитку селян. «Я якого не вигадав, каже автор, нічого зайвого но додав темними хварбами» в своїх оповіданнях «Серед чужих людей», «Каторжна», «Шанько», «Батько та дочка», «Соняшний промінь», про той виплив, який мали ці шахти на селян. Віримо заяві автора. Ми так само віримо і тому талановитому і захоплюючому малюнкові з життя шахтарів, який подав нам Золя в своєму «Germina», і дуже може бути, що дійсність, негативні сторони життя може бути ще грубійші. Але мусимо протестувати проти д. Грінченка, коли він каже, що тільки одне це й було в життю робітників-шахтарів. Більш об'єктивний письменник, той самий Зола, разом з темними, тяжкими фактами з життя шахтарів, має нам і перші світлі проміння життя робітничого, радісні риси і привабливі боки. Об'єктивні спостереження над цими фактами, перетворені в лабораторії артистичної суб'єктивної творчості великого світового письменника, дають нам чудові образи світлих надій і нових творчих змагань покривждених, приневолених людей, дають нам ілюстрації культурного зросту їхнього, і хоть ще панує морок деградації, темряви і деморалізації, що виросли, як рослина з землі, з соціального ладу і соціального поневолення одних другими, але на темному фоні зарисовані.

вуються світлі проміння, і удари кирок та молотів під землею доносяться вже до нас, як вістники побіди культури.

Такі-ж позитивні риси з життя шахтарів, разом з негативними, побачимо в творах Грушецького, Джеромського і інших письменників. І хоч можна закинути їм, що вони занадто подекуди «згущають хварби», але зробити їм закиду, що вони за цим темним фоном не добачають ясних ліній, що вони проклавили, незначні може, але все тає позитивні світлі моменти і риси,—ми не можемо. Д-ю ж Грінченкові, не як красному письменнику (тут щеб можна йому вибачити, зважаючи на те, які цілі ставить письменник, створюючи певний малюнок життя), а як публіцистові, цей закид в праві зробити кожен читач, кожен, хто вимагає од публіциста об'єктивності і вмілої оцінки того, про що останній пише, а надто тоді, коли ця оцінка набирає таких, як у д. Грінченка, категоричних і аподиктичних рис.

Далі, звертаючись до самого матеріалу, поданого автором в отділі «Книга на селі», мусимо зазначити брак в ньому політичного і соціального елементу. Про книжечки з таким змістом автор не подає сліве ніяких відомостів; ті-ж відомости, які маються, занадто уривчасті, ляпідарні і обмежені так до кількості, як і до якості. Це—дефект, і дефект великий, матеріалу, поданого автором, бо через його залишається невиясненою, принаймні в книзі Грінченка, одна із великих сторін народнього життя, а саме: сфера політичних і соціальних поглядів села. На брак такого матеріалу приходиться тим більше пожалкувати, що сам автор констатує надзвичайну заінтересованість його авдиторії книжечками на політичні та соціальні теми (109 стр.). Та й читаючи селянам переважно книжки поетичного або науково-популярного змісту, автор не познайомив селян з такими чудовими творами з української літератури, як великий соціальний роман Білика та Мирного «Хіба воли ревуть, як ясла повні?», вірші з соціально-політичним змістом Шевченка і інших українських письменників. Можно з певністю сказати, що читання таких творів в значній мірі збогатило б фактичний матеріал, поданий Грінченком, і дало б нам багато дуже цікавих фактів про те, як ставляться селяне до кращих наших письменників, що реагували в своїй творчості на найближчі і наболілі народному серцю струни. З другого боку такі факти могли б збогатити і арсенал відомостів про рівень соціальних поглядів та інтересів села. Та всеж, як не убогий той літературний матеріал в книзі Грінченка, про який іде зараз річ, на підставі його можно зробити висновок, що ступінь популярності письменника українського

і його творів серед наших мас стоїть в залежності од тих тем, про які він пише, од тих питаннів, які він розвязує в своїх творах. Слухачі з авдиторії д. Грінченка вороже ставились до Стороженка з його наскрізь панськими тенденціями і з захопленням стежили за боротьбою «Миколи Джері» Левіцького, спочуваючи йому і оправдуючи ті методи боротьби, яких він вживав. Ми не помилимось, коли скажемо, що ступінь популярності письменника стоятиме в логичній залежності від його демократизму, від його політичних симпатій і того, пронятого любовью до соціально-покрінджених людей, становища, на якому стоятиме письменник.

Ми не будемо спинягтись над характеристикою всього матеріалу, який зібрав Грінченко в своїй книзі, і аналізувати його особистих вражень з життя на селі й читання селянам книжок українською мовою. Не дивлячись на ті дефекти, про які ми загадували вище, цей матеріал всеਜ цікавий, і можна тільки побажати, щоб слідком за д. Грінченком пішли й інші спостерегачі народного життя. Та тільки той метод, яким вони повинні користуватися в цій справі, повинен відрізнятися більшою ясністю і класіфікованістю. Виводи, які робить д. Грінченко з читання селянами або селянам тієї чи іншої української книжки, мають той дефект, що автор мало може нам про те, до якої соціальної группи належить його читаць або слухач. Ігнорувати цього момента діяч культурний і письменник не може, бо інакше всі його виводи мають занадто-суб'єктивний і через це невірний характер: соціальним становищем певного індівідуума опреділяється комплекс його літературних вподобань, його естетичного смаку, не кажучи вже про політичні погляди, взагалі цілий його світогляд. Коли б цього момента д. Грінченко не ігнорував, певна річ, фактичний матеріал його книги значно виграв би і з боку ріжномайдані, і з боку інтереса: він ще більше б отклав нам ту завісу, за якою ҳовалася народня темрява і з якої почали тепер визирати світлі проміння народної свідомості і культурного зроста вкраїнських мас. І коли б д. Грінченко додержував цієї вимоги, його висновки відзначилися б більшою логичностю, реальністю, не були б такими занадто вже загальними та схематичними, якими вони видаються нам тепер, і, нарешті, він не впадав би в такі *lapsus-i*, які з ним часом трапляються. Так приміром, кажучи про матеріал, зібраний ним для характеристики „книги на селі“ ще за 10 – 15 років назад, він силкується запевнити нас, що висновки, зроблені ним на підставі того матеріалу, будуть справедливі і для на-

шого часу. Не дивлячись на те, що за цей час перейшла сила подій страшних і великих, розбуркуючи народню думку..., «Сілянська масса, каже автор, що до тієї речі, яку зачеплено в цій книзі — красне письменство й наука—зосталася такою самісінькою тешер, як і перед десятьма-п'ятнадцятьма роками». А так стоятиме справа,—пояснюю далі автор,—через те, що свідомість селянина «розвивалася тільки в одному напрямку — в напрямку справ політичних» (стр. 247). До більш поверховного розуміння істоти, змістуувільничого руху, революційних подій останніх часів не можно було додуматись! Могутня сила таких часів тим і характеризується, що вона відбувається не тільки в сфері політичних форм державного ладу; ні, своїм руйнівним подихом вона вривається у всі сфери людського життя, знищуючи до щенту одне, вносячи дух новаторства, коррективи або реформи в друге, переоцінюючи старі «цінності» в усіх сферах життя і науки, особливо ж тієї галузі її, яку принято, по науковій класифікації, звати гуманітарною.

Цей руйнівний процес відбувається, звичайно, помітніше всього в площині політичних інтересів громадянства, але захоплює й інші, а як головним активним діячемувільничих рухів виступає масса народня, то очевидно, що й свідомість її росте під час таких рухів не тільки в сфері вузької політики, цеб-то придбання та встановлення певних горожанських прав, але й в сфері культурних інтересів. Це ясно, як світ. І на доказ цього досить пригадати тільки численні заяви наших вкраїнських мас про те, щоб встановлено було загальну освіту, народну мову в школах, щоб скасовано було цензуру, а заведено волю друку,—досить, кажу пригадати це, щоб побачити фактичну невірність характеристики революційної течії наших часів і категоричного твердження д. Грінченка, про те, що «хоч могучий подих визвольної бурі сколихнув народне море, та всі його хвилі він направив в один бік», цеб-то в бік політики. Перед «широком світом» говорити так—занадто сміло!

Є в книжці д. Грінченка ще один момент, над яким варто було б співітися. Це питання про народ і інтелігенцію. На протязі цілої книги автор завше вертається до цього питання, кліче інтелігенцію до цраці в інтересах народніх мас, каже про необхідність одної літератури і для інтелігенції і для народу, визнає необхідність знайомства з боку народніх мас з життям інтелігенції, але читач таки після прочитання книжки і не знає, що розуміти під інтелігенцією і який зміст вкладати в це слово. Автор признає право керувати в справі всенародної просвіти тільки за справжньою національною

інтелігенцією. Але кого розуміти під цією «справжньою інтелігенцією» — не поясняє. А як інтелігенція не уявляє з себе чогось суцільного, чогось однакового що соціальному становищу, по світогляду, то, очевидно, що кожна група її буде думати, що її належить право «керувати в справі всенародної просвіти і провадити її відповідно до поглядів тієї соціальної группи, з якої вона походить, або інтересам якої служить. Взагалі той поділ української людності на группи, який встановляє д. Грінченко, занадто вже шаблонний і... не науковий.

Д. Грінченко ділить людність на два табори: інтелігенція — з одного боку, і народні маси — з другого. Між ними викопано глибочезне провалля, засипати яке мусить інтелігенція голоним чином через культурно-просвітну роботу: «був такий час, каже автор, коли цієї безодні не було, або вона була дуже не велика; це було тоді, як і пан і мужик розумів релігію одним розумінням, і віра в відьом складала частину з цього розуміння; як пан і мужик знав тільки одну поезію — народню, тільки одну науку — ту, що її вчила сама природа» (стр. 4). Сказано поетично, але досить темно. Необхідно було б навести більш точні історичні дати, бо ті риси світогляду української масси, які навів д. Грінченко, характеризують її в ріжні моменти історичного існування: і тоді, коли ще не було соціальної нерівності, і тоді, коли вже провалля соціальне почало розъеднувати українські маси. Більш науково було б, колиби д. Грінченко вживав тієї класифікації в справі поділу націй на группи, яка встановлена об'єктивною соціологією, а саме: поділу на класи. Тоді б виводи автора що до того, як засипати провалля, були б більш ясними і не зазначалися б такою плутаниною, як тепер. Ставлячи прогноз про те, коли станеться поєднання між розъеднаними частинами нації, автор сподівається, що це буде «на вищому ступні думки, на вищому ступні світогляду». Як бачимо, тут не має ніякої відповіді на запитання. Автор сам не хоче спинятися над ним, зауважуючи тільки, що досягти поєднання з масами інтелігенція може не знижуючись до того рівня, на якому вони стоять, а навпаки — піднімаючи їх у гору до тих високостів, на які вже вибилася людська думка». І тут одні слова, слова і слова — і якого реального: ні одної згадки про те, що дає на цю відповідь об'єктивний аналіз соціальних сьогочасних відносин громадянства і тенденцій в розвитку цих відносин в будучому! Взагалі «гарних слів» в книжці д. Грінченка чи мало, подекуди вони й зміст мають живий, переконуючий і реальний, але там, де автор хоче розвязати питання загального характеру, як напр.,

про напрям науки, культури, про характер просвітної роботи на селі, про інтелігенцію і народні масси, вони зостаються тільки словами, без ґрунту, без змісту, показчиком ідеалізму і абстрактного народолюбства певних груп нашої інтелігенції.

І все ж, не дивлячись на це, ми вважаємо книжку д. Грінченка вартою того, щоб познайомитись з нею. Хоч матеріал, поданий в ній, як ілюстрації до того, як і що думають наші масси про наших письменників, і не повний, але все ж цей матеріал має фактичну вартість і може в деякій мірі бути показчиком культурного розвитку наших мас, популярності серед них наших письменників і давати директиви для останніх: як і що вони повинні творити, щоб стати популярними серед цих мас та допомогти їх культурному розвитку.

Про погляди автора книжки на народній театр зараз говорити не будемо, бо наша рецензія і без того вийшла вже занадто великою. Про це ми поговоримо послі, в звязку з становищем нашого театру.

С. Петлюра.

A. Я. Ефіменко. Исторія Украины и ея народа. Съ портретами и рисунками. СПБ. 1907. ст. 174. ціна 50 коп.

Останніми часами справі популяризації відомостей про історичну долю українського народа дуже пощастило: ще недавно на книгарському ринкові не було ні одного повного та наукового курса чи підручника, коли не рахувати перестарілої «Історії Малої Россії» Бантиш-Каменського, передрукованої без одмін з видання 1842 року, очевидно, щоб хоч чим-небудь задоволити істнуючий в громадянстві запит на популярний курс української історії. І тільки тепер, в самі останні часи під цілющим подувом загальної волі слова, неначе прорвало греблю—посипались праці по українській історії, призначенні для широкої публіки: маємо два повних, доступних для широкого кругу читачів, і при тому строго наукових, курса російською мовою—проф. М. Грушевського та Ол. Ефіменкою, маємо цілий ряд популярних брошур українською мовою: Грінченка, Грушевського, Драгоманова, Коваленка та ін. Нарешті, оце перед нами короткий нарис історії